

УДК 7.01:7.072.5(100)«20»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-13>

Ольга ЗАВ'ЯЛОВА,

orcid.org/0000-0002-9483-5871

*доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) cellooz@i.ua*

Наталія КОХАН,

orcid.org/0000-0003-2283-0761

*кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) kokhannata@gmail.com*

ЛЕНД-АРТ У КОНТЕКСТІ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ДУМКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті представлено загальний стан наукових досліджень світового й українського ленд-арту: вказано місце цього художнього явища у теорії мистецтвознавства; розглянуто сучасну термінологію та дефініції, що вживаються у теорії ленд-арту («ленд-арт», «арт-ландшафт»; «тимчасовий арт-ландшафт»); визначено двоїсту сутність ленд-арту як художнього явища та як об'єкта дизайнерського проектування; приділено увагу періоду «протоленд-арту». Визначено принципи формування концепції творів ленд-арту як об'єктів ландшафтного дизайну (контекстний і міфопоетичний), розглянуто способи їх формування щодо використаних матеріалів (землі, каменю, дерева та штучних матеріалів), встановлено ступінь інтеграції арт-ландшафтів із залученням об'єктів ленд-арту у сформовану ландшафтну структуру, визначену як «Арт-ландшафт» і «Галерея арт-ландшафтів». У типології творів ленд-арту виокремлено варіант, який спирається на двоїсту сутність ленд-арту та розкриває художню та дизайнерську складові частини вища (за ознаками простору та часу; арт-ландшафтів за ознакою тимчасовості).

Проаналізовано етапи розвитку ленд-арту, запропоновані в Америці, Європі та в Україні. Висвітлено їхні характерні особливості. Огляд еволюції доводить, що розвиток світового ленд-арту розпочався значно раніше, ніж український. Як результат, зарубіжна художня практика сьогодні має окремі величезні композиції, художньо-реставраційні проекти, інші експериментальні об'єкти з різних матеріалів. Ця практика показала двоїсту сутність ленд-арту, який є і художнім явищем, і об'єктом дизайнерського проектування. Закцентовано увагу на вивченні ленд-арту як механізму «антихаотичної», «біогенної» дії на довкілля.

Зазначено, що український ленд-арт як об'єкт ландшафтного дизайну знаходиться тільки на початку свого розвитку. В Україні ленд-арт розвивається здебільшого як художнє явище, у дизайнерській галузі його потенціал розкрито менше. Також поки не опановується екологічна складова частина для відновлення екосистем місцевості, що загалом розробляється на третьому етапі розвитку світового ленд-арту.

Ключові слова: *ленд-арт, ландшафтний дизайн, арт-ландшафт, довкілля, енвайронмент, сучасне мистецтво, інтеграція, мистецтвознавча думка.*

Olga ZAVIALOVA,

orcid.org/0000-0002-9483-5871

*Doctor of Arts, Professor,
Head of Fine Arts, Musicology and Culturology Department
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) cellooz@i.ua*

Natalia KOKHAN,

orcid.org/0000-0003-2283-0761

*Ph. D. of Art,
Senior Lecturer at the Fine Arts, Musicology and Culturology Department
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) kokhannata@gmail.com*

LAND-ART IN THE CONTEXT OF ARTISTIC THOUGHT OF THE PRESENT

The work presents the general state of scientific research on world and Ukrainian land art: the place of this artistic phenomenon in the theory of art history is indicated; considered the modern terminology and definitions that are used in the theory of land art (“land art”, “art landscape”, “temporary art landscape”); indicated the dual nature of land art as an

artistic phenomenon and an object of design planning; focuses on the “protoland-art” period. When analyzing theoretical studies, the principles of the formation of the concept of land-art works as objects of landscape design (contextual and mythopoetic) are determined, the methods of their formation depending on the materials used (earth, stone, wood and artificial materials) are considered, the degree of integration of art landscapes with the involvement of land art objects into the existing landscape structure, defined as “art landscape” and “Gallery of art landscapes”. In the typology of land-art works, a variant is highlighted that relies on the dual nature of land-art and reveals the artistic and design components of the phenomenon (according to the features of space and time; art landscapes according to the temporality).

The stages of land art development proposed in America, Europe and Ukraine are analyzed. Their characteristic features are highlighted. The evolution review proves that the world development of land art began much earlier than Ukrainian. As a result, foreign art practice today has: some huge compositions, art and restoration projects, other experimental objects of different materials. This practice has shown the dual nature of land art, which is as well an artistic phenomenon as an object of design. The perspective of the study of land-art as a mechanism of “anti-chaotic”, “biogenic” impact on the environment is emphasized.

It was emphasized that Ukrainian land-art, as an object of landscape design, is only at the beginning of its development. Land art is developing mostly as an artistic phenomenon in Ukraine. Its potential in design industry is not completely revealed. Also, the ecological component for the restoration of local ecosystems, which was developed at the third stage of development of world land art, has not been mastered yet.

Key words: *land-art, landscape design, art-landscape, environment, contemporary art, integration, art history thought.*

Постановка проблеми. Мистецтво другої половини ХХ століття характеризується активною появою нових художніх практик, що було зумовлено гострими соціокультурними, політичними, економічними та мистецькими трансформаціями доби. Серед таких практик з'являється й ленд-арт, який до кінця століття значно поширився передусім тому, що його основним матеріалом була сама земля. Цей вид творчості кардинально вплинув на принципи і можливості роботи з довкіллям, здійснюючи вплив на сучасне мистецтво загалом і ландшафтний дизайн зокрема. Нині ленд-арт – визнане в усьому світі мистецтво перетворення навколишнього середовища, яке застосовується також у дизайні житла (у т. ч. інтер'єрі), міському просторі, навіть сприяє вирішенню екологічних проблем, але, незважаючи на понад піввіковий досвід і безсумнівну практичну й естетичну значущість, ця ланка художньої та дизайнерської діяльності не отримала відповідної уваги дослідників.

Аналіз досліджень. Висвітленню різних аспектів ленд-артового мистецтва присвячені окремі, дуже розрізненні наукові розвідки та публікації, що потребують певного узагальнення. Аналіз фахової літератури визначає провідні наукові підходи та незаповнені лакуни щодо вивчення зазначеної проблеми. Так, деякі аспекти історичного розвитку ленд-арту в Америці, Європі й Азії розглянуто в працях С. Беттгер, М. Гудінга й У. Фурлонга (Gooding, Furlong, 2002), Ж. Іпполіто, Д. Кастнера та Б. Уолліса (Kastner, Wallis, 1998), Е. Кордік, М. Лайлаха, Е. Ролінгс, Д. Слімана, Акіко Такасуе, Б. Тафнелла, С. Уолліса, Н. Хорісаки-Крестенс. Окремі аспекти генетичного розвитку ленд-арту розглядають Д. Бердслі, Д. Бордон, І. Емізлев, Р. Краус, Б. Тафнелл, Б. Уолліс.

Український ленд-арт висвітлений у науковій літературі значно менше. Огляд основних етапів його розвитку й аналіз окремих об'єктів міститься здебіль-

шого у статтях Г. Вишеславського (Вишеславський, 2010) і Н. Кохан (Кохан, 2019). Решта публікацій стосується переважно царини арт-критики.

Низка наукових досліджень (Боговая, Ферсова, 1998; Забеліна, 2005; Сичова, 2004; Смірна, Хаматов, 2016), кожне з яких розкриває деяку зі сторін ленд-арту, та багата практика, що сформувалася майже за півстоліття, вимагають відтворення цілісної картини цього художнього явища, включаючи питання типології, уточнення термінології та періодизації розвитку світового й українського ленд-арту. Недостатньо висвітленими залишаються питання перетину ленд-арту та ландшафтного дизайну.

Мета статті – узагальнити мистецтвознавчий доробок зарубіжних і вітчизняних дослідників ленд-арту; визначити рівень дослідженості принципів і способів формування концепції творів ленд-арту як об'єктів ландшафтного дизайну (арт-ландшафтів), розробки питань типології, термінології та періодизації світового й українського ленд-арту.

Виклад основного матеріалу. У теорії ленд-арту мистецтвознавство ще не відпрацювало сталого понятійного апарату. Специфіка ленд-арту як відносно новітнього виду художньої діяльності, що існує у мистецькому та дизайнерському вимірах, зумовлює уточнення змісту окремих термінів. Так, формування ленд-арту відбувалося у межах сучасного мистецтва, що визначає це поняття як «сучасне». Українська мистецтвознавиця Л. Смірна щодо визначення «сучасне мистецтво» пише, що цей термін «розмитий» через незавершеність «процесу формування сучасного мистецтва як напрямку». Вона виділяє поняття «сучасне мистецтво» та «контемпорарне (новітнє) мистецтво», де «у першому випадку йдеться про твори 1960–1980-х років, у другому – про мистецтво на межі ХХ–ХХІ століть» (Смірна, Хаматов, 2016), тобто авангардні твори від кінця 1960-х років належать до «сучасного мистецтва».

Питання термінології у ленд-арті розглядали П. Бевза, О. Бойчук, Г. Вишеславський (Вишеславський, 2010), Е. Люсьє-Сміт, А. Можейко, Д. Сліман, Р. Смітсон, С. Хантер та ін. Стосовно терміна «ленд-арт» слід зазначити, що це не перша назва цього явища мистецтва. Для періоду становлення ленд-арту характерний термін «земляні роботи» («Earthworks») і «земляне мистецтво» («Earth Art»). Першу назву «земляні роботи» (Earthworks) запропонував відомий теоретик мистецтва Р. Смітсон. У процесі розширення цієї сфери виникла більш містка назва – «ленд-арт» («Land Art»). «Earthworks» та «Earth Art» стали формами ленд-арту. Найпізніша версія визначення ленд-арту як художнього явища належить Г. Вишеславському: «Терміном “ленд-арт” (від англ. *land* – земля) означають твори митців, що виникли у природному середовищі, за умови, що останнє становить у них вагомий семантичну і структурно-композиційну частину» (Вишеславський, Сидор-Гібелінда, 2010: 170–180).

Як показала практика, твори ленд-арту існують не тільки у природному середовищі, є такі, що створюються із природних матеріалів і демонструються тільки у закритих просторах. Тому до зазначеного визначення «ленд-арту» Н. Кохан внесла доповнення щодо місця створення твору: «Терміном “ленд-арт” (від англ. *land* – земля) позначають твори митців, які створені у доквіллі й (або) у закритому просторі. Доквілля у них становить вагомий семантичну і структурно-композиційну частину» (Кохан, 2019: 88).

Важливо зазначити, що існує більш широке поняття, яке поглинає ленд-арт та охоплює інші художні практики, спрямовані на взаємодію із простором, - це «енвайронмент» («*Environmental Art*»). Ленд-арт у складі «енвайронменту» розглядали С. Бовер і Г. Вишеславський. С. Бовер зазначає, що «енвайронмент» – це мистецтво, яке виникло з політичної та соціальної кризи кінця 1960-х і початку 1970-х років в Америці, перетворилося «у різноманітний глобальний культурний рух, що розширив роль мистецтва та художників у суспільстві <...>. Багато художніх практик, такі як *land art*, *eco art* і *art in nature* <...> можна вважати частиною цього масштабного культурного явища» (Bower, 2011: 2). Термін «енвайронмент» («*Environmental Art*») він відносить до таких, що поєднують широкий спектр художніх робіт, спрямованих на взаємодію із природним світом (Bower, 13). Закономірним результатом освоєння природного простору художніми практиками стала поява у деяких творах функціональної (тобто дизайнерської) складової частини.

Про особливості енвайронменту А. Берлеант пише, що «енвайронментальне сприйняття залучає всі почуття: зір, дотик, слух, нюх. В оцінці беруть участь м'язові та внутрішні фізіологічні відчуття, а також почуття руху... Енвайронментальна естетика внесла зміни у традиційне бачення доквілля і вплинула не тільки на розвиток мистецтва, а й на сучасне містобудування, архітектуру, дизайн доквілля» (Лексикон, 2003: 520–521). В. Бичков вказує, що енвайронмент став «предметом пильного вивчення багатьох фахівців, котрі створюють спеціальні (зокрема Експо) доквілля, до яких належать театральні художники, художники-дизайнери, які проектують музейні та виставкові експозиції, у тому числі й особливо у художніх музеях і виставкових залах сучасного мистецтва» (Лексикон, 2003: 518–519). О. Бойчук визначає ленд-арт як «сучасний напрям ландшафтного мистецтва, у якому за допомогою спроектованих штучних об'єктів і засобів декоративного оформлення елементи природного ландшафту набувають нових знакових форм і художньої виразності» (Дизайн та ергономіка, 2009: 24).

Так, аналогічний матеріал і простір реалізації сприяли взаємозв'язку ленд-арту та ландшафтного дизайну. Треба зазначити, що термін «*landscape design*» («ландшафтний дизайн») ширше трактується у закордонному науковому полі, ніж на вітчизняних «теренах», і відповідає за змістом ландшафтному проектуванню різних об'єктів - від невеликих композицій при будівлях до відкритих просторів великих розмірів. Поряд із тим у теорії ландшафтно-архітектури існує поняття «ландшафтне мистецтво» – «мистецтво створення антропогенних композицій із використанням природних і штучних компонентів» (Сычева, 2004: 4). Це надало підстави В. Боговій і Л. Фурсовій щодо ландшафтного мистецтва зауважити, що воно схоже із ландшафтною архітектурою та вирішує аналогічні завдання, але вирізняється якісним і естетичним рівнем (Боговая, Фурсова, 1988: 3–4).

О. Забеліна вважає поняття «арт-ландшафт» більш вузьким, яке є складовою поняття «ландшафтне мистецтво». Ця авторка ілюструє свою думку невеликими щодо задіяної території ландшафтами, називаючи їх садами. За її визначенням «арт-ландшафти» – це своєрідні лабораторії, у яких зароджуються нові ідеї, що демонструють перспективи подальшого розвитку ландшафтно-творчої думки» (Забеліна, 2005: 4). В. Сотникова «арт-ландшафти» називає «стильовими напрямками» (Ландшафтная архитектура, 2010: 84); М. Демидко й О. Євсєєва «арт-ландшафти» відносять до групи малих садів (Ландшафтная архитектура, 2010: 152).

У практиці західних митців «арт-ландшафти» отримали назви «радикальні ландшафти», «сучасні сади», «сади нових технологій». У своєму дисертаційному дослідженні Н. Кохан уточнює цей термін: «*Арт-ландшафт – це антропогенна композиція з використанням природних і штучних компонентів, у якій ідея превалює над традиційними характеристиками об'єкту ландшафтного дизайну*» (Забелина, 2005: 45). Можна стверджувати, що арт-ландшафт – це твори ленд-арту, створені як об'єкт ландшафтного дизайну. Ландшафтна практика та теорія підтверджують двоїсту сутність ленд-арту – це художнє явище, що може розглядатися як твір сучасного мистецтва та водночас бути об'єктом дизайнерського проектування.

Звертаючись до витоків ленд-арту, слід зазначити, що ідейною основою виникнення ленд-арту стали пошуки автентичності, справжності у мистецтві у середині минулого століття у Америці, Європі та Японії. Вже тоді художники накреслили перспективи подальшого різноманіття цього явища, що виражалось не тільки у розмірах, матеріалах, функціонуванні, наявності / відсутності людини, а й у шляхах розвитку, таких, наприклад, як екологічні проекти.

Джерелами ленд-арту у мистецтві ХХ століття вбачають різні явища: від витворів редимейду до творів мінімалізму, проте первинними об'єктами, що візуально асоціюються із творами ленд-арту та послужили джерелом натхнення для художників, стали *прадавні кам'яні споруди та «кола на полях»*. Саме прадавні мегалітичні пам'ятки вважаються генетичним корінням сучасного ленд-арту. В аспекті вивчення процесів розвитку ленд-арту ці об'єкти слід розглядати як *протоленд-арт* (за Н. Кохан). У творах сучасного ленд-арту використовуються звукові та візуальні ефекти, будівельні технології древніх мегалітичних споруд тощо.

Існування ленд-арту як художнього явища засвідчила перша виставка «*Earthworks*» наприкінці 1968 року в Нью-Йорку. Ця виставка виявила й підтвердила можливість розробки та демонстрації творів ленд-арту не тільки у відкритому, а й у закритому просторі. На ранньому етапі у практиці ленд-арту, крім землі, використовувалися й інші матеріали: каміння, листовий метал, пластик, живе, оброблене й необроблене дерево, сніг, трав'яний покрив, металеві труби. Надалі їх коло розширилося: з'явилися бетон, папір, тканина, віск, археологічні артефакти тощо. Водночас, здійснюючи акції як дійова особа, основою (або частиною) твору постала і людина.

Непростий шлях розвитку і становлення ленд-арту як мистецького та дизайнерського явища

відображено в *етапах розвитку зарубіжного ленд-арту* (запропоновано Н. Кохан):

– кінець 1940-х – кінець 1960-х років - *становлення ленд-арту*: ідея використання землі як художнього матеріалу (Ісаму Ногучі), перші твори у відкритому та закритому просторі; перші твори з ознаками ландшафтного дизайну (Г. Байер «Земляний Курган», США, 1954) та екологічна посадка рослин (А. Сонфіст «Пейзаж часу», США, 1965). У цей період твори ленд-арту відрізняються за розмірами, матеріалом, формою, місцем демонстрації, наявністю (відсутністю) в них людини;

– кінець 1960-х – кінець 1970-х років - *формування та визнання ленд-арту як самостійного художнього явища*: перші акти інституалізації та музеєфікації творів ленд-арту (експозиції в Арт-Центрі Сторм Кінг, Арт-Центрі Омі, Музеї образотворчих мистецтв у Нью-Йорку). Формування двох напрямів у розвитку арт-ландшафту (із залученням творів ленд-арту): як частки арт-експозиції та як об'єкта ландшафтного дизайну. Розширення діапазону матеріалів: крім традиційних (земля, камінь, дерево), використовуються віск, папір, тканина, метал, бетон, скло тощо; людина стає об'єктом твору; збільшуються масштаби робіт;

– із кінця 1970-х років дотепер - *використання наукових здобутків у ленд-арті та ландшафтному дизайні*: новий рівень розуміння формування творів ленд-арту, де об'єднуються знання з різних галузей науки та практики; порушення художниками проблеми відновлення територій, зіпсованих діяльністю людини; розробка камерних арт-ландшафтів (Й. Бойс) та арт-ландшафтних парків (Г. Байер, М. Хейзер). Розширення спектру матеріалів і технологій, будівництво наймасштабніших творів ленд-арту (М. Хейзер «Місто», початок 1972 року; Ч. Росс «Зірка АХІЗ», початок 1976 року; Д. Таррел «Кратер Роден», початок 1977 року).

У розвитку українського ленд-арту, який розпочався пізніше за західний, Н. Кохан виділяє два етапи:

– *становлення ленд-арту* (початок 1970-х – 1992-й роки): поява перших творів із використанням землі як художнього матеріалу; *поодинокі твори у відкритому просторі*: виставка у відкритому просторі «АПТАРТ за парканом» (Москва, 1983 рік); експерименти із власними тілами (Л. Скрипкіна, О. Петренко (Одеса, 1984–1985-й роки)); *подорож-спостереження покинутого жителями українського села й використання редимейдів у творах із залишених побутових речей* (О. Бабак, О. Бородай, 1989 рік); акції й об'єкти з елементами ленд-арту;

– формування українського ленд-арту як самостійної галузі творчості (1992 – дотепер): перші твори без домішок акціонізму як у відкритому просторі, так і в інтер'єрі; інституалізація ленд-арту: вітчизняні та міжнародні фестивалі, симпозиуми ленд-арту («АртПоле», «Весняний вітер», «Міфогенез», «Трипільське коло», «Хортиця», «Шешори», «Простір покордоння» тощо). Розробка у 2013–2014 роках перших арт-ландшафтів як частини арт-експозиції (парк ленд-арту в с. Миропілля й арт-центр у с. Могриця Сумської області) (Кохан, 2019).

Завдяки аналізу емпіричного матеріалу й теоретичних тверджень щодо етапів розвитку світового й українського ленд-арту можливо визначити їхні особливості та встановити, що світова практика ленд-арту розвивається у трьох вимірах: як галузь сучасного мистецтва, дизайнерська практика й ефективний засіб вирішення екологічних проблем. Натомість український ленд-арт від початку тяжів до акціонізму із підкресленою соціально-політичною тематикою, а згодом зосередився на роботі з довкіллям, де дизайнерська складова частина розвинена меншою мірою.

Певну увагу дослідників приділено також питанням систематизації творів ленд-арту. Один із варіантів наданий у публікації двох британських авторів – М. Гудінга й У. Ферлонга «Пісня про землю: європейські художники й ландшафт» (Gooding, Furlong, 2002), другий – у книзі американських авторів Д. Кестнера й Б. Уолліса «Земля й енвайронментальне мистецтво» (Kastner, Wallis, 1998). Варіант М. Гудінга має більш конкретний характер, тому що розглядає тільки твори ленд-арту, а систематизація Д. Кестнера охоплює й інші художні практики енвайронменту. Обидва варіанти сформовані стосовно способів створення творів ленд-арту, мають аналогічні за змістом позиції та приклади, що їх ілюструють, за деякими – вони відрізняються, але обидві систематизації розглядають ленд-арт тільки як художнє явище.

Порівняно із цим типологія, запропонована Н. Кохан, спирається на двоїсту сутність ленд-арту та розкриває художню і дизайнерську складові частини явища. Дослідниця розрізняє основні типи творів ленд-арту: а) за ознакою часу – постійні та тимчасові (матеріалом твору ленд-арту із нестабільною формою можуть бути газуваті - пара, дим, і рідкі середовища, форма яких із часом змінює свою конфігурацію), б) за ознакою простору – розташовані у відкритому або закритому просторі (інтер'єрі); в) за масштабом і композиційною структурою – «арт-ландшафт» (невеликого розміру антропогенний ландшафт

із простою композиційною структурою) й «арт-ландшафт-парк» (займає територію парку, може розроблятися як монокомпозиція або як група ландшафтних композицій, об'єднаних однією темою і композиційним рішенням); г) за ступенем інтеграції у сформовану ландшафтну структуру – «арт-ландшафт» (єдиний художній простір на певній території) та «Галерея арт-ландшафтів» (два та більше арт-ландшафтів різної тематики на одній території).

Як відзначалося вище, серед творів ленд-арту є постійні та тимчасові. Ця градація за часовою ознакою стосується і ландшафтних творів ленд-арту (арт-ландшафтів). Основу цієї практики безумовно становлять постійні арт-ландшафти, тобто сформовані на певній території для тривалого існування, але й невеликій кількості тимчасових арт-ландшафтів так само приділено увагу дослідників: «Під “тимчасовими” арт-ландшафтами розуміється нетривале зміння художнього образу міського простору, що завжди передбачає його демонтаж у недалекому майбутньому. Тривалість “існування” тимчасового арт-ландшафту може бути від тижня до одного року (подеколи тривалість існування може бути й більшою, але завжди відпочатково планується його демонтаж)» (Кохан, 2019: 138).

На способи формування арт-ландшафту впливають і властивості матеріалів, які використовуються у їх створенні. Залежно від матеріалу арт-ландшафт може бути організований шляхом моделювання рельєфу (земля / геопластика, камінь) і / або створення об'єкта (камінь, дерево), а також формування інсталяції зі штучних матеріалів або «інсталяційного рішення» за допомогою живих дерев. У практиці арт-ландшафтів виділено два принципи формування концепції твору ленд-арту. Перший принцип – контекстний, оскільки базується на контексті місця та візуалізує дещо характерне (реальне) для цієї території у сьогоденні або минулому; другий – міфопоетичний (вигаданий), відтворює створений дизайнером для цього простору міф (історію) або реалізує у ландшафті абстрактні ідеї (Кохан, 2019: 119).

Щодо вищезазначених концепцій (контекстної та міфопоетичної) формування постійного ландшафтного твору ленд-арту, то спосіб моделювання поверхні та її поєднання із геопластиком, рослинністю, металевими конструкціями у них переважно аналогічний. Подібними є і способи формування арт-ландшафтів за допомогою каменю та дерева як матеріалу неживої природи. Камінь може самостійно формувати арт-ландшафт: моделювати поверхню й (або) бути об'єктом ленд-арту.

Він може поєднуватися з геопластичними перетвореннями рельєфу, рослинністю, металевими конструкціями. У тих творах ленд-арту, основу яких становлять живі дерева, останні зростають із об'єктами неживої природи (каменем), або інсталяцією, установленою між ними (у парі «дерево – камінь» спостерігається ефект зміни їхньої домірності (у міру зростання першого)).

У групі *контекстних тимчасових* арт-ландшафтах основний спосіб їх створення – це парадоксальна дія: повторення та (або) приховування зовнішнього вигляду (об'єму) реального об'єкта штучним матеріалом; в арт-ландшафтах із міфопоетичною концепцією арт-ландшафт формується створенням інсталяції. У кожній із груп використовуються різні способи реалізації. Так, у групі контекстних творів об'єкти ленд-арту з каменю можуть бути створені за старовинною технологією (методом «сухої кладки») або в них можуть бути включені технічні пристрої (камера обскура). У міфопоетичних творах ілюзію подолання гравітації створюють камені, насаджені на металеву вісь. Спостерігаються також різні способи використання живого дерева: у групі контекстних арт-ландшафтів дерева виокремлюються із середовища шляхом зміни їх кольору (фарбування), а у творах із міфопоетичною концепцією із живих дерев створюють об'єкти, переплітаючи стовбури або прищеплюючи їх між собою.

Постійні та тимчасові арт-ландшафти (твори ленд-арту) інтегруються у сформовану ландшафтну структуру як «Арт-Ландшафт» і «Галерея арт-ландшафтів». Перший ступінь інтеграції «Арт-Ландшафт» передбачає залучення у сформовану ландшафтну структуру поодинокого твору ленд-арту. Під поодинокими творами ленд-арту розуміються невеликі роботи й парки, що становлять єдиний художній простір на цій території. Вони мають просту композиційну структуру парку (арт-ландшафту). Арт-ландшафти можуть мати і складну композиційну структуру – об'єднувати взаємозалежні композиції ленд-арту, які виступають як частини однієї великої теми. Зазвичай у міському середовищі переважають невеликі контекстуальні роботи; масштабні твори (парки) переважно мають міфопоетичну концепцію. Другий ступінь інтеграції – «Галерея арт-ландшафтів» – це залучення у сформовану ландшафтну структуру від двох і більше арт-ландшафтів, котрі мають різну тему, концепцію і, можливо, різних авторів. Це невеликі арт-ландшафти, створені у природному середовищі.

Практика ленд-арту показала, що твори американських митців загалом за характером втручання у природне середовище відрізняються

тяжінням до формування масштабних творів і штучно побудованого рельєфу. Твори українських авторів на тлі зарубіжних досягнень у цій галузі наближаються до європейських зразків, у них не спостерігається схильності до «агресивного втручання» у природне середовище способом перевертання величезних пластів землі. Вітчизняні митці так само, як і європейські, зосереджені на будівництві споруд (об'єктів) і процесії-дії (спостереженні, споглядальності, викладанні каменів за певною конфігурацією і демонстрації тіла людини як художнього об'єкта, що змінюється, поринає у землю або виходить із неї). Їхні твори орієнтовані на використання стихій (туману, води, вогню, диму, вітру тощо) і пов'язаних із ними фізичних процесів. Тематика українських авторів найчастіше торкається архаїки української культури, звертаючись до фантастичних світлових і кінетичних об'єктів, геометричних структур. Певні відмінності між українським і західним ленд-артом полягають у ставленні до місцевості, її історії, особливостей природного рельєфу, які у вітчизняній практиці суттєво впливають на зміст і художньо-проектні способи творення.

Висновки. Огляд основних наукових досліджень світового й українського ленд-арту дозволив змоделювати загальну панораму його еволюції, яка доводить, що розвиток світового ленд-арту розпочався значно раніше, ніж українського. Закономірним результатом цього став багатющий досвід зарубіжної художньої практики, який налічує величезні окремі композиції (обсерваторії, парки, споруди), художньо-реставраційні проекти (перетворені історичні руїни) та інші великі й невеликі за розмірами експериментальні об'єкти з різних матеріалів. Ця практика показала *двоїсту сутність ленд-арту*, який є і художнім явищем, і об'єктом дизайнерського проектування.

В Україні ленд-арт розвивається насамперед як художнє явище; меншою мірою реалізовано його потенціал у дизайнерській галузі, що лише набуває обертів. Дизайнерська сутність ленд-арту в Україні почала проявлятися у парку ленд-арту в с. Могриця Сумської області. Також в Україні поки не створено масштабних творів, які мали б екологічну спрямованість і практично відновлювали екосистему місцевості, характерних для третього етапу розвитку світового ленд-арту.

Сприятливий вплив прадавніх мегалітичних споруд на довкілля у світі й ідея «ноосферного підходу» до дизайну вказали на *новий ракурс вивчення ленд-арту* як механізму «антихаотичної», «біогенної» дії. Сьогодні це привертає значну увагу як дизайнерів-практиків, так і науковців.

Передбачається, що подальше їх дослідження та застосування у творах ленд-арту може згармонізувати природний і міський простори.

Матеріали та висновки вивчення ленд-арту формують базу для подальших розвідок у рамках

міждисциплінарних досліджень: впливу творів ленд-арту на емоційний стан людини (психологія); механізмів відновлення довкілля (екологія); формування інтелектуального й розвивального простору для дорослих і дітей (педагогіка).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боговая И., Фурсова Л. *Ландшафтное искусство*. Москва : Агропромиздат, 1988. 223 с.
2. Вишеславський Г., Сидор-Гібелінда О. Термінологія сучасного мистецтва: означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України. Париж – Київ : Terra Incognita, 2010. 413 с.
3. Гетманченко О., Вяткіна Б. Использование принципов проектирования малого сада в экспресс-проектах приусадебных участков. *Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость*. Иркутск : Иркутский нац. исследовательский технический университет, 2013. С. 151–160.
4. Дизайн та ергономіка : термінологічний словник. Харків : Вид-во НТМТ, 2009. 100 с.
5. Забелина Е. Поиск новых форм в ландшафтной архитектуре. Москва : Архитектура-С, 2005. 160 с.
6. Кохан Н. Ленд-арт у контексті сучасного ландшафтного дизайну : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2019. 328 с.
7. *Ландшафтная архитектура* / сост. В. О. Сотникова. Ульяновск : УлГТУ, 2010. 145 с.
8. *Лексикон нонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века*. Москва : «Российская политическая энциклопедия», 2003. 607 с.
9. Сычева А. *Ландшафтная архитектура*. Москва : ООО «Изд. дом «ОНИКС 21 век», 2004. 87 с.
10. Смирна Л., Хаматов В. Модерное, современное и новейшее искусство: попытка осмысления понятий. *ART UKRAINE*. 2016. URL: <http://artukraine.com.ua/a/modernoe-sovremennoe-i-noveyshee-iskusstvo--popytka-osmysleniya-ponyatiy/#.Ww0rSu6FOHt>.
11. Gooding M., Furlong W. *Song of the Earth : European Artists and the Landscape*. London: Thames & Hudson, 2002. 168 s.
12. Kastner J., Wallis B. *Land and Environmental Art*. London : Phaidon Press, 1998. 304 s.
13. Bower S. A Profusion of Terms. Greenmuseum.org. URL: https://web.archive.org/web/20140201203816/http://greenmuseum.org/generic_content.php?ct_id=306.
14. Bower S. *Environmental Art / Animating Democracy: Americans for the Arts (A Working Guide to the Landscape of Arts for Change)*. 2011. P. 1–16. URL: http://cortada.com/wp-content/uploads/sbower_env__art_trend_paper.pdf

REFERENCES

1. Bogovaya, I., Fursova, L. (1998). *Landshaftnoye iskusstvo* [Landscape art]. Moskva: Agropromizdat. 223 s. [in Russian].
2. Vysheslavskiy, H., Sydor-Hibelynda, O. (2010). *Terminolohiia suchasnoho mystetstva: oznachennia, neolohizmy, zharhonizmy suchasnoho vizualnoho mystetstva Ukrainy* [Terminology of contemporary art: definitions, neologisms, jargons of contemporary visual art of Ukraine]. Paryzh – Kyiv: Terra Incognita. 413 s. [in Ukrainian].
3. Getmanchenko, O., Vyatkina, B. (2013). *Ispolzovaniye printsipov proyektirovaniya malogo sada v ekspress-proyektakh priusadebnykh uchastkov* [Using the principles of small garden design in express projects of personal plots]. *Izvestiya vuzov. Investitsii. Stroitelstvo. Nedvizhimost*. Irkutsk: Irkutskiy nats. issledovatel'skiy tekhnicheskiiy universitet. Pp. 151–160. [in Russian].
4. *Dyzain ta erhonomika: termin. slov. dlia studentiv inzh.-ped. spets. tekstyl. i kompiuter. Profiliv* (2009) [Design and ergonomics: a glossary for students of engineering and pedagogical specialties of textile and computer profiles]. Kharkiv: Vyd-vo NTMT. 100 s. [in Ukrainian].
5. Zabelina, E. (2005). *Poisk novykh form v landshaftnoy arkhitekture* [Finding new forms in landscape architecture]. Moskva: Arkhitektura-S. 160 s. [in Russian].
6. Kokhan, N. (2019). *Lend-art u konteksti suchasnoho landshaftnoho dyzainu* [Land-art in the context of modern landscape design]: dys. ... kand. Mystetstvozn.: 17.00.07. Kharkiv. 328 s. [in Ukrainian].
7. *Landshaftnaya arkhitektura* (2010) [Landscape architecture] / sost. V. O. Sotnikova. Ulianovsk: UIGTU. 145 s. [in Russian].
8. *Leksikon nonklassiki. Khudozhestvenno-esteticheskaya kultura XX veka* (2003) [Lexicon of nonclassics. Artistic and aesthetic culture of the XX century]. Moskva: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya. 607 s. [in Russian].
9. Sycheva, A. (2004). *Landshaftnaya arkhitektura* [Landscape architecture]. Moskva: ООО Izd. dom ONIKS 21 vek. 87 s. [in Russian].
10. Smirna, L., Khamatov, V. (2016). *Modernoye. sovremennoye i noveysheye iskusstvo: popytka osmysleniya ponyatiy* [Modern, contemporary and contemporary art: an attempt to comprehend concepts]. *ART UKRAINE*. URL: <http://artukraine.com.ua/a/modernoe-sovremennoe-i-noveyshee-iskusstvo--popytka-osmysleniya-ponyatiy/#.Ww0rSu6FOHt> [in Russian].
11. Gooding, M., Furlong, W. (2002). *Song of the Earth: European Artists and the Landscape*. London: Thames & Hudson. 168 s.
12. Kastner, J., Wallis, B. (1998). *Land and Environmental Art*. London: Phaidon Press. 304 s.
13. Bower, S. (2010). A Profusion of Terms. Greenmuseum.org. URL: https://web.archive.org/web/20140201203816/http://greenmuseum.org/generic_content.php?ct_id=306.
14. Bower, S. (2011). *Environmental Art / Animating Democracy: Americans for the Arts (A Working Guide to the Landscape of Arts for Change)*. Pp. 1–16. URL: http://cortada.com/wp-content/uploads/sbower_env__art_trend_paper.pdf.